

Ольга Крайня

Національний Києво-Печерський
історико-культурний заповідник (Київ, Україна)

ОБРАЗ ПРАВОСЛАВНОЇ ЧЕРНИЦІ В ДОКУМЕНТАХ З ТЕРЕНІВ ГЕТЬМАНЩИНИ

Заявлена тема потребує хоча б короткої загальної характеристики джерельної бази та історіографії, щоб обґрунтувати тезу про відсутність у ній дрібниць не вартих уваги. В українському суспільстві відчувається запит на реалістичні історичні портрети, зокрема, осіб чернечого стану, які були б виконані в рамках сучасних наукових студій, і мали максимально неупереджений характер з точки зору конфесійної, національної, політичної. Завершився період, коли громадськість, позбавившись тисків атеїстичної пропаганди, насолоджувалася дещо ідеалізованими картинами церковного буття завдяки численним у 1990-х рр. на пострадянському просторі репринтним виданням, або «ремейкам» за старими сюжетами, імітаціям літературного стилю авторів ХІХ ст. Запит на подібну літературу історичного жанру суттєво зменшився. Натомість прагнення до якісних суспільних змін викликало затребуваність реалістичних оцінок української минувшини, зокрема, й об'єктивного, без ідеологічної заангажованості, віддзеркалення життя чернечих громад. Перші двадцять років незалежності України такі студії тільки відроджувалися, й методологічні експерименти, з відчутним впливом західноєвропейських підходів, нарешті дали суттєві результати.

У 2010 р. вдалося здійснити публікацію найбільш ґрунтовної праці кінця ХІХ ст. з історії київських жіночих монастирів, присвяченої обителі в ім'я св. мчч. Флора і Лавра. Її авторство належить репресованому священику, розстріляному в 1937 р., Миколі Маліженовському¹. У хронологічній послідовності (ХVІ–ХІХ ст.) випускник Київської духовної академії надав характеристику ігуменям обителі і деяким черницям зі шляхетних родів у контексті загальної історії обителі. Однак деталей внутрішнього життя автор майже не торкнувся, посилаючись на брак документальних даних².

---

¹ О. Крайня *Флорівський жіночий монастир у Києві. Альбом. Історичний нарис*, Київ, 2015, с. 64–65.

² Н.Ф. Малиженовский, *Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь*, сост. О.А. Крайняя, Киев 2010, с. 44.

Можливо, зіграла роль не тільки цензура, а й самоцензура автора, бо в монастирському архіві щодо повсякдення збереглися, переважно, свідчення про справи надзвичайні, які потребували втручання не тільки вищої внутрішньої ради – «духовних стариць» обителі на чолі з ігуменею, але, часом, розсуду Київської духовної консисторії і навіть світських судових інстанцій, коли конфлікт стосувався ігумені безпосередньо. Показовою у цьому плані є слідча справа комісії Духовної консисторії, ініційована в 1742 р. флорівською черницею Оленою де Жанті, котра очолила сестер монастиря, обурених зверхністю черниць приєднаної Вознесенської обителі, які звикли до привілейованого положення. Майже двадцять років після злиття двох громад, вознесенські черниці, що прийшли сюди з ігуменею Марією Мокієвською (родичкою гетьмана Івана Мазепи по лінії його вуйка Костянтина Мокієвського), наводили свої порядки «у чужому монастирі». По смерті старшої Мокієвської у 1737 р. її заступила донька, відома за чернечим ім'ям як Памфілія, а з відходом від справ останньої, ігуменею була поставлена слухняна їй вознесенська сестра, Анастасія Перевиська. Для відсторонення від володарювання клану прийшлих, де Жанті звинуватила їх у привласненні флорівської скарбниці та ще у низці подібних порушень³. Доля покарала за мирські пристрасті й саму ігуменю Олену де Жанті, котра у 1753 р. була змушена піти з монастиря на вимогу збурених її правлінням сестер⁴. Подібні документи для неупередженого дослідника – виключення, яке тільки підкреслює суворість правил монастирського статуту. Однак у пронизаному антицерковними настроями суспільстві, в якому довелося жити й працювати М. Маліженовському, висвітлення побутових негараздів, які час від часу траплялися в монастирі і проявляли суто мирські якості деяких черниць, могли «додати олії у вогонь» і мати трагічні наслідки.

За радянських часів характеристики черниць можна зустріти інколи в контексті мистецтвознавчих студій, але то були побіжні нотатки. Під пресом пануючої ідеології, вони в кращому випадку були нейтральними, у гіршому – політично заангажованими, а отже й доволі відразливими.

Узагальнюючі студії з історії православних жіночих монастирів Київської митрополії відкрила наприкінці ХХ ст. професор церковної історії Папського Орієнтального Інституту в Римі монахиня Софія Сеник⁵. Вона наштотувалася на неможливість розкриття особливостей монастирського повсякдення через недостатність відповідних джерел. Бібліографія праці вказує, що авторка спиралась переважно на російську історіографію ХІХ ст. і опубліковані джерела корпусних видань на кшталт «Актів относящихся к истории Южной и Западной России», «Архива Юго-Западной России». Власний досвід показав, що окрім очевидної вибірковості в публікації джерел

³ Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі – ЦДІАК України), ф. 127, оп. 1076, спр. 54 *Справа про розгляд претензій, пред'явлених черницею Оленою де Жанті до вознесенських ігуменей, 1742*, 96 арк.

⁴ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 147, спр. 44 *Справа за донесенням Києво-Вознесенського монастиря ігумені Олені про заборону священику Максиму Ніколаєву підбурювати черниць в тому монастирі проти неї, 1752*, 10 арк.

⁵ S. Senyk, *Women's Monasteries in Ukraine and Belorussia to the Period of Suppression*, Rome 1983, p. 146.

в Російській імперії XIX ст., мала місце ще й їхня редакція – особливо коли йшлося про кириличну копію документу, укладеного латиною. Отже починати дослідження теми бажано не з опублікованих джерел та прислуговування інтерпретаціями історичних подій в російській історіографії, а саме з копінкою пошукової роботи в архівах і аналізу першоджерел разом із критичним переосмисленням історіографії імперської доби.

Сучасні українські дослідники звернули увагу на прикру лакуну в знаннях про жіночі обителі і «превелебних панн», котрі були постійно присутні в господарчому, духовному житті соціуму. Проте, ґрунтовний аналіз історіографії за темою «жіночого чернецтва на християнському Сході», що його зробив Олег Дух у монографії, присвяченій обителям Львівської та Перемишльської єпархій, показав у цілому незначне поглиблення студій за останні десятиліття⁶. Власне, робота цього дослідника і є багатообіцяючим проривом в означеному напрямку, а з огляду на фрагментарність і розпорошеність джерел з історії жіночого чернецтва на теренах України, прикладом репрезентації складного для систематизації матеріалу. В книзі, між іншим, можна зустріти епізоди внутрішнього життя монастирів, у додатку представлено біографічний словник черниць і послушниць разом православних і унійних (такий підхід є вмотивованим з огляду на єпархії, обрані для розгляду)⁷. Прикладом для упорядкування каталогу автором послужив «Leksykon zakonnic» польської бенедиктинки Малгожати Борковської⁸.

С. Горін провів збір даних про православні жіночі обителі у загальному дослідженні монастирів Волині довідниково-статистичного характеру, переважно, за документами Центрального державного історичного архіву України, м. Київ⁹. З наведених фрагментів можна вилучити деякі характеристики законниць православних монастирів, але замало для створення переконливого портрету або узагальнень соціокультурного плану. Слід зазначити, що для виконання такого завдання, з додержанням структури, запропонованої Малгожатою Борковською у праці «*Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*»¹⁰ потребується ще низка поглиблених досліджень окремих монастирів, які в сукупності мають надати матеріал для різнобічного аналізу.

Характеристика конструктивної діяльності черниць в напрямках освіти, опіки над сиротами і убогими, ускладнюється поширенням на колишніх східних кресах Речі Посполитої на початку XVIII ст. законів Московського царства, неприязних до поширення писемності серед населення. У 1701 р. всім ченцям і черницям було оголошено заборону на писання всіляких творів

⁶ О. Дух, *Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерній період*, Львів 2017, с. 34–37.

⁷ Ibid, с. 529–657.

⁸ М. Borkowska, *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbirowej*, т. 1–3, Warszawa 2004–2008.

⁹ С. Горін, *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*, Львів 2007, 336 с.; id., *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі*, Київ 2012, 560 с.

¹⁰ М. Borkowska, *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996.

Буквально оголошувалося наступне: «монахи в кельях никаких писем писать власти не имеют, чернил и бумаги в кельях имети да не будут, но в трапезе определенное место для писания будет: и еще нужды ради каковые восхощет кто писати, и то с повеления начальнаго, да пишет в трапезе явно, а нетайно понеже убо древних отец предание бысть монаху ни что писати без повеления начальнаго»¹¹. Отже письменництво сприймалося настільки підозріло представниками влади, і було так небезпечно займатися ним у православних монастирях на московських землях, що не викликає подиву відсутність таких джерел, якими в достатній кількості володіють дослідники історії римо-католицького костюлу, маючи до того ж безперервну традицію студіювання предмету. Згадаємо й пережиті православними монастирями конфіскації архівів, бібліотек, жорсткі скорочення кількості монастирів від реформ Петра I до радянських кампаній з дискредитації ідеологічних конкурентів підступними методами. Наслідки цієї політики відчуваються до сьогодні. Втім, якщо б хтось з дослідників узявся вивчати римо-католицькі монастирі тих самих земель Київщини, Чернігівщини, то стикнувся би з повним викоріненням цих релігійно-освітніх центрів за доби Гетьманщини. Ще про чоловічі монастирі вдасться зібрати якусь інформацію, а от щодо жіночих, то про них взагалі ніхто не згадує. Де Боплан свідчить, що в Києві у першій половині XVII ст. були чотири католицькі костюли (кафедральний собор, храм домініканців на ринку, бернардини – попід горою, і «з недавна» езуїти – між бернардинами і річкою Борисфен (Дніпро))¹².

Чи не першою з українських вчених методологію студіювання жіночого католицького чернецтва, засвоєну під час проходження програм у Центральній і Західній Європі, застосувала до вивчення східноєвропейських православних жіночих монастирів XVII–XVIII ст. викладач Ноттінгемського університету (United Kingdom), Людмила Шаріпова¹³. Результати досліджень, які базуються на новітніх наукових методах і ґрунтовному опрацюванні джерел, збагатили уявлення про черниць грецького обряду. Порівняльні студії сестер католицьких орденів Західної Європи з православними черницями українських земель – колишньої Русі у складі поліетнічних держав, дають невтішні висновки щодо останніх. Втім, результати досліджень Людмили Шаріпової спонукають до розширення кола питань, які потребують

¹¹ Именной указ № 1834 за 31 января 1701. *Об описи Патриаршего дома Патриарших приказных служителей и Дворян, домов Архиерейских, монастырей и вотчин Патриарших, Архиерейских и монастырских; о непереходе монахам и монахиням из одного монастыря в другой; о недержании бельцов в монастырях и о неуповолении монахам писать в кельях.* [в:] *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года*, т. 4: 1700–1712, СПб. 1830, с. 140.

¹² Г.Л. де Боплан, *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансільванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і вевдення воєн*, Київ 1990, с. 28.

¹³ L.V. Charipova, *Virgins and widows: Imperial legislation and practices of admission to the novitiate and profession in Ukrainian women's monasteries (1722–1786)*, „Slavonic and East European Review”, 2012, № 90(2), p. 262–287; ead., *Earthly mother; holy witch: social perceptions of Maria-Magdalena Mazepa (1687–1707)*, [in:] *Witchcraft Casebook: Magic in Russia, Ukraine, Poland, and the Great Duchy of Lithuania, 15th–21st Centuries*, ed. A. Kivelson, (Russian history = Histoire russe, № 40/3–4), Leiden 2013 p. 451–468; *Spare Ribs? Early Modern Female Monasticism in the East Slavic Lands*, „History Compass”, 2014, № 12(1), p. 51–61.

відповідей.

Церковні інституції східних кресів Речі Посполитої в кінці XVI–XVIII ст. опинилися в особливо несприятливих для розвитку умовах гарячих змагань за цивілізаційний вибір, посилення дискримінаційних дій уряду і частини населення по відношенню до опонентів за конфесійною ознакою, від чого страждали поперемінно православні, римо- і греко-католики. Таке становище не сприяло збереженню архівних збірок. Рідкісні зразки епістолярного жанру, тестаменти, судові справи та офіційне діловодство православних церковних інституцій – основний арсенал внутрішньо-монастирських документів для досліджень історико-антропологічного характеру. Однак, відштовхуючись від тези про те, що чернеча громада являє собою зріз суспільства, а людина, приймаючи постриг, не перетворюється вмить на іншу, ми можемо значно розширити поле пошуку і, коли це уявляється можливим, долучити до створення портрету свідoctва про життя сестер до постригу в черниці.

Якою незвично вільною бачили жінку на теренах України історики, мандрівники, які кидали погляд туди, «gdzie Wschód spotyka Zachód...» свідчать як джерела Середньовіччя, так і Нового часу. Подібні характеристики українкам надаються і Яном Длугошем у XV ст., і Хаммардом у XVIII ст. Длугош під 1076 р. записав про мешканок Києва наступне: «Kobiety tu są wysokie, o ciemnych włosach, piękne i zalotne. Urzeczenie ich urodą zarówno król, jak i rycerze polscy szczęśliwi nadto z powodu zwyczajstw i opływający we wszystko, oddali się bez reszty wszelkiego rodzaju przyjemnościom»¹⁴. Хаммард залишив нотатки німецькою за власними спостереженнями. Переповідаємо за оглядом бібліографічним у «Киевській Старовині»: зробивши багато критичних зауважень щодо українського повсякдення, Хаммард доволі схвально відгукнувся про жінок – не сподобалося йому хіба що їхнє народне вбрання, та схильність до збурення, втім, «криме бунтарских наклонностей женщины обладают и другими примечательными свойствами... Предложение делает не мужчина, а женщина... Несчастливых браков здесь очень мало, разводов и того меньше. Жена вполне повинуется своему мужу. Но мужчин здесь нельзя назвать деспотами. Они любят жен, и заботятся о них, а на ярмарках уступают им верховную власть и кошелек... она обладает нужной для этого хитростью и звонким голосом»¹⁵. Хаммарду трапилося стати свідком і невтішного горя удовиць та матерів, котрі втрачали дітей. Такі обставини найчастіше ставали поштовхом до постригу в черниці.

У наведених спогадах Хаммарда мова йшла про селянські й козацькі родини. З етнічною приналежністю міщан і нечисленної місцевої шляхти він не міг самостійно визначитися через незнання мови і опосередковане сприйняття інформації щодо складу населення, фактично, від колонізаторів. Зважаючи на стійкість менталітету народу та вкрай обмежену інформацію щодо характеристики жінок чернечого стану раніше XVIII ст., дозволимо собі не додержуватися хронологічної послідовності, а звернутися тепер до

¹⁴ J. Długosz, *Roczniki czyli Kroniki Sławnego królestwa Polskiego*, t 2, ks. 3, Warszawa 2009, s. 142.

¹⁵ С.Е., *Hammarð's. Reise durch Oberschlesien zur russisch – kaiserlichen Armee nach der Ukraine und zum Feldmarschall Rumancow Sadunaiskoy. – Ester Band – Gota, 1787*, „Киевская старина”, 1891, т. 34, № 7, с. 162–164.

перших реляцій, які живлять образ київської черниці. Вони з'являються близько середини XVII ст.

Перші два свідчення, які наближають нас до картини гомінливого повсякдення старого Києва, залишили у близькому часі вихідці з Заходу і Сходу. Це має переконати в достатній об'єктивності створеного ними образу. Єдине, що на перший погляд здається суперечливим, так це записи відносно «закритості» життя київських черниць. Проте, «обмеження» спілкування з мирянами, особливо чоловіками, підкреслював свідок духовного сану – гість із Сирії, архidiaкон Павло Алеппський, котрий супроводжував Антіохійського Патріарха Макарія у 1654 р., і навряд чи мав час самотійно пересуватися по місту й спостерігати його життя у звичайному перебігу. Його опонентом в цьому питанні виступив французький військовий Гійом де Боплан, котрий працював на Україні з 1630 до 1647 р. і, звичайно, не мав подібних обмежень у пересуванні, до того ж незрівнянно довше пробув у Києві. За спостереженнями останнього, в жіночому монастирі навпроти Києво-Печерського чоловічого монастиря – «черниць, числом до сотні; вони займаються шитвом і гаптують на ошатних хустинах прегарні вишивки, продаючи їх тим, хто приходить на огляд і відвідина. Вони вільно виходять з монастиря, коли хочуть, і звичайно йдуть на прогулянку до Києва, що віддалений від їхнього монастиря на половину льє. Всі вони вбрані в чорне, ходять лише попарно, як і більшість католицьких черниць. Пригадую, що доводилося бачити серед цих черниць обличчя таке гарне, яке рідко зустрінеш у самій Польщі»¹⁶.

У 1683 р. в цьому монастирі вперше згадується ігуменю мати майбутнього (з 1687) гетьмана Івана Мазепи, калугерне (чернече) ім'я котрої – Марія Магдалина¹⁷. Ці імена в історії України настільки відомі і значущі, що і розквіт гаптарства, так розвинутого на Гетьманщині, прийнято пов'язувати з ігуменством Марії Мазепиної. Однак хотілося б зауважити на вищенаведеній реляції, яка сигналізує про давню традицію гаптарства у монастирі Вознесіння Господнього. Старі гапти, якими вже не можна було користуватися в літургійному житті, спалювалися, й небагато з них збереглося до нашого часу. Звичайно, більше – хронологічно наближених, тобто кінця XVII ст. У 1711 р. жіночий монастир біля Києво-Печерської лаври припинив свою діяльність через будівництво військової фортеці з арсеналом на його місці. Черниць було переведено до іншої, Київської Флорівської обителі, в Нижнє місто Києво-Поділ¹⁸. Однак по світу, вочевидь, достатньо широко розійшлися зразки шиття, відповідного за технікою гаптарській школі Київського Вознесенського монастиря, за датуванням – описаному де Бопланом періоду. У всякому разі, п'ять таких виробів фіксує в колекціях

¹⁶ Г.Л. де Боплан, , op.cit, с. 35–36.

¹⁷ *Документи XVII ст. з історії Києво-Печерського Вознесенського монастиря*, упорядкування, вступна стаття О. Крайньої [в:] *Лаврський альманах*, 2001, вип. 5, с. 155.

¹⁸ Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 301, спр. 216 П *Документи на колишні монастирські мастки, що зберігаються в Київській казенній палаті*, арк. 20зв.–21; О. Крайня, *Києво-Печерський жіночий монастир...*, с.76–86; еад., *Нові матеріали до історії Вознесенського Печерського монастиря* [в:] *Лаврський альманах*, 2008, вип. 21, спецвипуск 8: *Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження*, с. 92, 111.

польських музеїв Анна Важеха: дві єпитрахилі – 1640 р. (із зображенням святих преп. Антонія і Феодосія Печерських) і 1653 р. (з аналогічними вишивками); три фелони, на одній з яких представлена Богоматір Києво-Печерська¹⁹.

Непрямою вказівкою на те, що розквіт гаптарства міг спричинитися трохи раніше приходу в монастир Марії Магдалини Мазепиної, є зауваження наступного свідка – мандрівника архідиякона Павла Алеппського, який у середині XVII ст. констатував, що ігуменею того Вознесенського монастиря була родичка «самого польского короля», на той час – Яна II Казимира Вази, а більшість монахинь походило з заможних старовинних польських родів²⁰. Законниці вразили Павла своєю освіченістю, і так само як Боплана, вродюю. «Лица их как солнце, на них шерстяные черные мантии до земли» – записав у щоденнику молодий архідиякон, – «Монахини пели и читали молитвы приятным напевом и нежными голосами, разрывающими сердце и исторгающими слезы: это было пение трогательное, хватающее за душу, много лучше пения мужчин. Мы были восхищены приятностью голосов и пения, в особенности девиц взрослых и маленьких»²¹. За свідченням Алеппського, всі вони вміли читати, були знайомі з філософією, логікою, займалися писанням власних творів. Не менш приємною церемонією виявилось й частування в жіночому монастирі: після Служби Божої ігуменя повела владика патріарха, якого супроводжував Павел до своєї келії, де подали чудовий солодкий сніданок – медовий хліб з варенням і горілку.

По тому на великому аркуші за велінням владики черниці написали молитву на відпущення гріхів і гості подалися далі. Павел Алеппський відмітив, що в жіночому монастирі знаходилося багато маленьких вихованок. На них були особливі головні убори з хутра. Більшість з них були сиротами й, на думку сирійського гостя, ставали черницями²².

Почасти через те, що на початку XVIII ст. ігуменею Вознесенського монастиря була мати гетьмана Івана Мазепи, який став особистим ворогом московського царя Петра I, основний обсяг документів монастирського архіву після 1708 р. було втрачено для дослідників його історії. У Наказній палаті 11 жовтня 1709 р. черниці свідчили, що скриню з документами монастирського архіву конфіскував комендант Печерської фортеці²³. З березня 1710 до січня 1711 р. у Києві лютувала епідемія, чуми, коли кількість черниць зменшилася ледь не наполовину²⁴. Що вже казати в таких умовах про старі папери, гапти та інший крам, який черниці ще намагалися продати, наражаючись на

¹⁹ A. Warzecha, *XVII-wieczna pracownia hafciarska w klasztorze Wniebowstąpienia w Kijowie na przykładzie tkanin w zbiorach polskich* [w:] *Rola monasterów w kształtowaniu kultury ukraińskiej w wiekach XI–XX*, red. A. Gronek, A. Nowak, (Biblioteka Fundacji św. Włodzimierza, t. XX), Kraków 2014, s. 225–227. *За приємної нагоди завдячую науковому співробітнику Бібліотеки Ягеллонського університету, Анні Маркевич за допомогу в пошуку статей.*

²⁰ Павел Алеппский (архидиакон), *Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским, перевод с арабского Г. Муркоса*, Москва 2005, с. 163.

²¹ Ibid, с. 164.

²² Ibid.

²³ О. Крайня., *Нові матеріали до історії Вознесенського Печерського монастиря...*, с. 68–69.

²⁴ Н. Маркевич, *История Малороссии*, Москва, 1842, т. 2, с. 538.

смертельну небезпеку²⁵.

Черниця Марія Магдалина померла на Печерську в своєму монастирі у 1707 р.²⁶, в дуже похилому віці (за реалістичними підрахунками, вона народилася на початку 20-х років XVII ст.²⁷) – до чуми, напередодні переміщення вознесенських черниць у Флорівський монастир (хоча рішення про це було прийняте ще за її життя – закладено Печерську фортецю 15 серпня 1706 р.²⁸), і до викриття Петром I планів Івана Мазепи щодо переходу на бік шведського короля під час російсько-шведської війни. Та все одно її гроб не залишили у спокою, а приховали місце поховання так, що й досі воно залишається невідомим, і це породжує час від часу нові міфи та спокушає на поспішні «сенсації». Навіть мирське ім'я матері гетьмана залишається під питанням, бо поширене твердження, що до постригу її звали «Мариною» документами поки що не підтвержене. Дослідники спираються на опосередковані дані істориків XIX ст.: перш за все, на Михайла Максимовича, котрий у 1840-ті рр. саме так прочитав документ 1666 р. – реєстр Луцького Хрестовоздвиженського братства²⁹. Можливо, все й підтвердиться невдовзі, але поки що в архівах трапляються згадки про панну Маріану як дружину підчашого Чернігівського, пана Мазепи³⁰. Записи в пом'яниках роду ставлять нас перед необхідністю тлумачення й чернечого ім'я, котре в повній формі звучало як Марія Магдалина. Проте в писемних джерелах зустрічаються різні розмовні варіації. Найповніший відомий на сьогодні запис роду гетьмана Івана Мазепи, з вказівкою калугерного імені його дружини, з іменами племінниць та інших кривних виявив у болгарському афонському Зографському монастирі Сергій Шумило – директор Міжнародного інституту афонської спадщини в Україні. Відкриття це варте того, щоб відомості про нього поширювати задля аналізу всіма, хто ретельно досліджує «мазепіану». Отже два записи в Синодику за різні роки містять наступні імена для поминання роду Мазеп під час літургії:

1) «Іоанн, Марію, Стефана, Магдалина, Євдокія, Варвару, Самоїла, Варвару, Уліяну»;

2) «Василія, Марину, млдци Іоанна, Марію, Кирилла, Анну, Григорія и Анастасію, инокиню Афанасію, Андрея»³¹.

Не уніфіковані закінчення, які мають бути тут у родовому відмінку,

²⁵ ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1076, спр. 54, арк. 83–83зв.

²⁶ ЦДІАК України, ф. 167, оп. 1, спр. 1 *Жалувані грамоти російських царів і українських гетьманів Флорівському монастирю на земельні володіння*, 1709, арк. 5зв.

²⁷ О. Крайня, *Києво-Печерський жіночий монастир...*, с. 40.

²⁸ Петров С.С., *Києво-Печерська фортеця в межах цитаделі (кінець XVII – початок XX століть)* [в:] *Лаврський альманах*, 2008, вип. 21, спецвипуск 8: *Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження*, с. 121.

²⁹ М. Максимович, *О памятникях луцкого Крестовоздвиженского братства*, „Киевлянин”, 1841, т. 2, с. 311–324.

³⁰ ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 103 *Асп(н?)курація Дмитра Вишневецького пану Мазепі підчашому Чернігівському* (згадується Маріанна Мокієвська), арк. 1656–1657зв. *Висловлюю щирю подяку Dr.hb. Михайлу Довбищенку за ознайомлення з цим документом.*

³¹ С. Шумило, *Нове джерело до біографії Івана Мазепи та історії зв'язків української козацької старшини з центром православного чернецтва на Афоні*, „Сіверянський літопис”, 2016, № 6 (132), с. 79–80.

можуть вказувати на те, що запис робила людина, котра недосконало знала мову. На жаль, автор публікації не надав запису родів Костянтина Мокієвського (більшість дослідників вважають його двоюрідним братом Марії Мазепиної), та за прізвищами онуків Марії Мазепиної – Обідовських та Войнаровських. Проте С. Шумило повідомив, що вони є в Синодику. Сподіваємося, що цілісна публікація документу не за горами.

Про людину, яка давно покинула цей світ, чи не більш ніж портрет створений маляром може розповісти почерк – манера письма, каліграфія. Автограф Марії Магдалини Мазепиної польським скорописом представив О. Лазаревський в записках про гетьмана Мазепу³² і хоча залишилися також підписи ігумені кирилицею на аркушах друкованого вкладного Євангелія 1696 р. і на листі видубицьким ченцям 1701 р.³³, вони настільки відмінні від першого й різняться між собою так, що схиляєшся до думки про писарів, які є виконавцями кириличних варіантів. До того ж, за датами – то було ще до указу Петра I, який забороняв, між іншим, тримати в монастирях писців. Сама ж Марія Мазепина, зважаючи на її походження, мала писати й говорити по-польськи, що підкріплюють і узагальнені спогади про українську шляхту де Боплана³⁴.

Пройшло майже 25 років як доктор Францішек Столот переконливо спростував уявлення про те що «nieznana kobieta» з Національного музею м. Кракова є «та сама мати Івана Мазепи». На його докази достатньо давно звернула увагу співвітчизників київський мистецтвознавець Галина Белікова в чудовому каталозі «Український портрет XVI–XVIII століть»³⁵. Однак непорозуміння поширюється, бо гетьмановій родині і близькому оточенню в Україні приділяється все більше уваги, й при згадці Марії Магдалини Мазепиної рідко коли не з'являється на екрані «nieznana kobieta (określana jako Magdalena Mazerina)». Отже, напрошується продовження студій з більш розширеним переказом аргументації доктора Столота, оскільки каталог, в якому вона з'явилася у 1993 р. майже одразу став бібліографічною рідкістю. Лаконічно атрибуція й історія знахідки викладена дослідницею Г. Беліковою у вказаному вище виданні. Тут наведемо основні тези спростування хибних уявлень за статтею Ф. Столота: у картці наукового каталогу Музею портрет первісно був описаний «przez J. Kłosińską» як **образ Магдалени з Войнаровських Мазеп** (портрет поступив у музей від дарувальника, М. Гожковського, у 1906 р.), по тому дослідниця М. Коффова представила його ж як образ Марії Магдалини, матері гетьмана, померлої 1707 р. З такою ідентифікацією портрет був опублікований у короткому каталозі Музею, що й повторили у своїх монографіях Т.Добровольський³⁶ і П. Білецький³⁷.

³² А.М. Лазаревський, *Заметки о Мазепе (По поводу книги Ф.М. Уманца "Гетман Мазепа")*, „Киевская старина”, 1898, № 3, с. 462.

³³ О. Крайня, *Києво-Печерський жіночий монастир...*, с. 120.

³⁴ Г.Л. де Боплан, *op. cit.*, с. 32.

³⁵ *Український портрет XVI–XVIII століть*. Каталог-альбом, видання друге, № 282, Київ 2006, с. 254.

³⁶ Т. Dobrowolski, *Polskie malarstwo portretowe: ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu*, Kraków 1948, s. 125, tab. 121.

³⁷ П.А. Белецкий, *Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв.*, Ленинград 1981, с. 72.

Джерелом став лист дарувальника портрету, датований 1909 р.: «że to są portrety jakichś niewiast żon wojskowych dygnitarzy ukraińskich, może żon Hetmanów... to nie ulega wątpliwości, ale nazwy ich dzisiejsze są zmyślone». Далі йде деталізація зображень як то: «wizerunek cudownego Pana Jezusa z kościoła karmelitów bosych w Milatinie k. Miejscowości Busk niepodal Lwowa. Publiczny kult obrazu datuje się od 1747, a w 1755 ogłoszono go cudownym. Wśród kilkudziesięciu cudów odnotowanych do pocz. XIX w., doznanych przez osoby wyznania katolickiego, luterańskiego i grzekokatolickiego, nie wymieniono Mazerów, Wojnarowskich czy Mokijewskich.» Власне, це основне, що треба було довести для виправлення помилки. Докладніше – за посиланням³⁸. Але портрет занадто цікавий, щоб «припадати пилом» без уваги. Сам Ф. Столот знаходить аналоги в групі портретів з Чернігівщини, як то портрети Галаганів, Параскеви Суліми та інш. Зі свого боку вважаю за необхідне зазначити, що родинне коло Мазепи – то й дочка його сестри Олександри від шлюбу з Вітуславським, Маріанна, то й дві падчерки від третього шлюбу з Войнарівським, від котрого Олександра пішла до матері в монастир через конфлікти на релігійному ґрунті, як то офіційно озвучувалося. Але Войнарівський не втрачав надії на повернення дітей і, врешті-решт, оскільки Олександра померла в чернечому сані значно раніше ігумені Марії Магдалини Мазепиної, а саме – до 1695 р.³⁹, то немає поки що ніякого продовження історії дівчат, які залишилися навіпсиротами. Мабуть слід простудіювати неопрацьовану версію «Магдалини з Войнарівських».

У Києво-Печерській лаврі зберігся найстаріший в Києві дзвін, подарований у 1683 р. гетьманом Іваном Мазепою, як сказано в написі на ньому – «по обещанию своему и по родителей в поминовение в Киево д[е]вич мана[с]тырь к ц[е]ркви Вознесению Господню»⁴⁰. У Національному Києво-Печерському заповіднику зберігся чи не найбільш репрезентативний комплекс оригінальних пам'яток, пов'язаних з іменем гетьмана Івана Мазепи, з його родичками, котрі обрали чернечий шлях у цьому світі. Концепція розвитку музею-заповідника включає, між іншим, і поглиблення студій щодо київського жіночого чернецтва, перш за все монастиря Вознесіння Господнього, який немов канув у небуття. Про нього не згадувалося майже 300 років. Чудовий архітектурний ансамбль у стилі бароко, зведений старанням гетьмана Мазепи та ігумені Марії Магдалини було знищено, а на його місці символічно зведено військовий арсенал. Але, якщо зібрати всі рухомі пам'ятки, продовжити систематичне вивчення документів архівних збірок, мабуть, результат вразить порушенням стереотипів про культурно-освітню відсталість таких спільнот православного світу як Вознесенський Печерський і Флорівський монастирі у порівнянні навіть з соціально активними сестрами католицьких орденів. Не менш цікавим ніж подібні студії за конфесійною ознакою може виявитися

³⁸ F. Stolot, № 262 *Nieznaną kobietą (określana jako Magdalena z Wojnarowskich Mazepina), 3 ćw. XVIII w. [w:] Gdzie Wschód spotyka Zachód. Portret osobistości dawnej Rzeczypospolitej 1576–1763. Katalog wystawy pod kierunkiem J. Malinowskiego. Muzeum Narodowe w Warszawie, Warszawa, 1993, s. 380.*

³⁹ С. Величко, *Літопис*, Київ 1991, т. 2, с. 501–503.

⁴⁰ Архімандрит Іосиф (Левченко), Дятлов В.А., *Найдавніший діючий дзвін Києва – дар Івана Мазепи [в:] Лаврський альманах: Зб. наук. праць.*, вип. 19, Київ, 2007, с. 60.

й паралельне вивчення жіночих монастирів в українських і московських землях. Якщо у порівнянні законниць католицьких і православних монастирів увага акцентується, в більшій мірі, на освітньому рівні, відповідності образу життя правилам статуту, на «опікунській» місії, і різниця апіорі сприймається як беззаперечна, то занурення в особливості внутрішнього життя монастирів у межах однієї, в даному разі православної конфесії за географічним принципом, може виявити не менш різчучу різницю соціально-культурного плану. Так, доречно дослідити такі, на перший погляд, загальні питання як з'ясування причин постригу, внутрішнього устрою і т.інш. Бо, повторимося, підсумовуючи сказане: чернеча громада це дуже показовий зріз суспільства. Відповідно, традиції, уклад життя в певних географічних межах грають важливу роль для розуміння жінки, яка обирає чернечий шлях – наскільки вільним є той вибір і наскільки свідомий. Адже від цього суттєво залежить виконання місії, яка передбачається прийняттям чернечої обітничі.

Трохи торкнувшись у статті загального стану жінки на Гетьманщині, за монастирською огорожею, поглянувши на неї наче стороннім оком через цитування історичних джерел, ми побачили доволі внутрішньо здорове суспільство. Відношення в родині особливо не залежали від матеріальних засад. На теренах України виявлялися дуже сильні матриархальні традиції, які час від часу призводили навіть до сумнівного свавілля жінок по відношенню до чоловіків. Зовсім інша картина вимальовується в московських землях, хоча, здавалося б, конфесійно населення належить до тієї ж самої православної традиції. Однак неможливо навіть представити, щоб українка погодилася на умови «домострою», поширеного в «московских странах» (за висловом однієї з відомих київських черниць, визнаної першою мемуаристкою Російської імперії, Нектарії Долгорукової)⁴¹. «Домострой учил мужа, как следует ему жену свою наказывать: за малую вину постегать плетью, а за «страшное ослушание» побить плетью, снявши рубашку»⁴². Англієць Коллінз писав з Москви приятелю в Лондон, що він спостерігав вкрай жорстоке поводження з жінками. Жінка у шлюбі часто почувала себе гірше черниці-затворниці. За писаними законами про розрив шлюбу, ініціаторами чого були, як правило, чоловіки, дружина могла покинути оселю з майном, яке складало її придане. Насправді чоловік найчастіше примушував дружину до постригу в черниці, бо в такому разі він і позбавлявся її, і залишав за собою її статки. Для цього бив і мучив дружину нещадно⁴³.

На межі XVII–XVIII ст. всередині Гетьманщини відбувалися глобальні зміни через втягування населення у сферу духовних цінностей Московського царства. Образ черниці з теренів України змінювався по мірі трансформації суспільства взагалі. Глибина розуміння перетворень залежить, зокрема й від якісного опрацювання матеріалу щодо окремих хронологічних відрізків і, навіть, поглиблення в історію одного монастиря, достатньо показового для оцінки стану суспільства. Не дивлячись на фрагментарність джерел, які

⁴¹ Письма княгини Натальи Борисовны Долгоруковой, [в:] Л. Агеева, *По следам княгини Натальи Долгоруковой*, Київ 2011, с. 249

⁴² Л.Н., Семенова, *Очерки истории быта и культурной жизни России. Первая половина XVIII в.*, Ленинград 1982, с. 13.

⁴³ *Ibid*, с. 13, 57–61.

дійшли до нас з XVII–XVIII ст., загальні зусилля дослідників, зосереджених на історико-церковних, мистецтвознавчих студіях, вдалося отримати хоча й не цілісну картину монастирського повсякдення, але достатньо переконливий образ черниці з теренів Гетьманщини. До того ж, для розкриття теми долучено деякі результати новітніх досліджень з особливою увагою до родинного кола гетьмана Івана Мазепи, з якого вийшло щонайменш три відомі ігумені – Вознесенського і Флорівського київських монастирів. Їхня діяльність поглиблено вивчалась у контексті пам'ятокознавчого дослідження⁴⁴.

Бібліографія:

Агеева Л., *По следам княгини Натальи Долгоруковой*, Киев 2011.

Архімандрит Іосиф (Левченко), Дятлов В.А., *Найдавніший діючий дзвін Києва – дар Івана Мазепи* [в:] *Лаврський альманах: Зб. наук. праць.*, вип. 19, Київ 2007, с. 60–63.

Белецкий П.А., *Украинская портретная живопись XVII–XVIII вв.*, Ленинград: “Искусство”, 1981.

Біднов В., *Марія Магдалина, мати гетьмана І. Мазепи* [в:] *Мазепа. Збірник*, т. 1, Варшава, 1938, с. 35–52.

Боплан Г.Л. де, *Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн*, Київ 1990.

Величко С., *Літопис*, т. 2, Київ 1991.

Горін С., *Монастирі Західної Волині (друга половина XV – перша половина XVII століть)*, Львів 2007.

Горін С., *Монастирі Луцько-Острозької єпархії кінця XV – середини XVII ст.: функціонування і місце у волинському соціумі*, Київ 2012.

Документи XVII ст. з історії Києво-Печерського Вознесенського монастиря, упорядкування, вступна стаття О. Крайньої, [в:] *Лаврський альманах*, 2001, вип. 5, с. 147–165.

Дух О., *Превелебні панни: Жіночі чернечі спільноти Львівської та Перемишльської єпархій у ранньомодерний період*, Львів 2017. (Серія

---

⁴⁴ Крайня О., *Марія Магдалина (Мазепа): джерелознавчий та історіографічний аспект* [w:] *Могиланські читання 2009. Мазепинська доба в культурі України. Збірник наукових праць. Мазепинська доба в культурі України*, Київ 2010, с. 48–54; ead, *Некрополь Києво-Вознесенського Флорівського жіночого монастиря*, [w:] *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць*, вип. 9, Київ 2003, с. 41–43; ead, *Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток*, Київ 2012, с. 12–16, 40–46, 55–56, 58–70, 76–79, 81–88, 117, 118, 120–122, 126, 127; ead, *Флорівський (Вознесенський) монастир у Києві як пам'ятка історії та архітектури XVI – поч. XX ст.*, Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 26.00.05 (Музеєзнавство. Пам'ятокознавство), Київ 2012, с. 1, 22, 24, 26–28, 91–97, 106, 109–118, 127–129, 132–136, 138, 140, 141, 173, 174, 181, 235, 262–265.

“Київське християнство”, т. 5).

Именной указ № 1834 за 31 января 1701. *Об описи Патриаршего дома Патриарших приказных служителей и Дворян, домов Архиерейских, монастырей и вотчин Патриарших, Архиерейских и монастырских; о непереходе монахам и монахиням из одного монастыря в другой; о недержании бельцов в монастырях и о непозволении монахам писать в кельях*, [в:] *Полное собрание законов Российской империи с 1649 года, т. 4: 1700–1712*, СПб. 1830, с. 139–140.

Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського (ІР НБУВ), ф. 301, спр. 216 П *Документи на колишні монастирські маєтки, що зберігалися в Київській казенній палаті, 1688, 24 арк.*

Крайня О., *Дослідження біографії ігумені Вознесенського печерського монастиря Марії Магдалини (Мазепи) професором В. Бідновим* [в:] *Православ'я – наука – суспільство: питання взаємодії. Матеріали П'ятої Міжнародної наукової конференції 2007 р.*, Київ, 2008., с. 21–26.

Крайня О., *Києво-Печерський жіночий монастир XVI – початку XVIII ст. і доля його пам'яток*, Київ 2012.

Крайня О., *Марія Магдалина (Мазепа): джерелознавчий та історіографічний аспект* [в:] *Могиланські читання 2009. Мазепинська доба в культурі України. Збірник наукових праць. Мазепинська доба в культурі України*, Київ 2010, с. 48–54.

Крайня О., *Некрополь Києво-Вознесенського Флорівського жіночого монастиря*, [в:] *Лаврський альманах: Києво-Печерська лавра в контексті української історії та культури: Зб. наук. праць*, вип. 9, Київ 2003, с. 36–66.

Крайня О., *Нові матеріали до історії Вознесенського Печерського монастиря* [в:] *Лаврський альманах, 2008, вип. 21, спецвипуск 8: Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження*, с. 66–111.

Крайня О., *Флорівський (Вознесенський) монастир у Києві як пам'ятка історії та архітектури XVI – поч. XX ст.*, Дис. на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 26.00.05 (Музеєзнавство. Пам'яткознавство), Київ 2012.

Крайня О., *Флорівський жіночий монастир у Києві*. Альбом. Історичний нарис, Київ 2015.

Лазаревский А.М., *Заметки о Мазепе (По поводу книги Ф.М. Уманца “Гетман Мазепа”)*, „Киевская старина”, 1898, № 3, с. 457–485.

Максимович М., *О памятниках луцкого Крестовоздвиженского братства*, „Киевлянин”, 1841, т. 2, с. 311–324.

Малиженовский Н.Ф., *Киевский женский Флоровский (Вознесенский) монастырь*, сост. О.А. Крайняя, Киев 2010.

Маркевич Н., *История Малороссии*, т. 2, Москва 1842.

Павел Алеппский (архидиакон), *Путешествие Антиохийского патриарха*

Макария в Россию в половине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским, перевод с арабского Г. Муркоса, Москва 2005.

Петров С.С., *Киево-Печерська фортеця в межах цитаделі (кінець XVII – початок XX століть)* [в:] *Лаврський альманах*, 2008, вип. 21, спецвипуск 8: *Печерська фортеця та Київський Арсенал: нові дослідження*, с. 112–165.

Семенова Л.Н., *Очерки истории быта и культурной жизни России. Первая половина XVIII в.*, Ленинград 1982.

С.Е. *Hammard's. Reise durch Oberschlesien zur russisch – kaiserlichen Armee nach der Ukraine und zum Feldmarschall Rumancow Sadunaiskooy – Ester Band – Gota, 1787*, „Киевская старина”, 1891, т. 34, № 7, с. 160–169.

Український портрет XVI–XVIII століть. Каталог-альбом, видання друге, Київ 2006.

ЦДІАК України, ф. 28, оп. 1, спр. 103 *Асп(н?)курація Дмитра Вишневецького пану Мазені підчашому Чернігівському*.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 147, спр. 44 *Справа за донесенням Києво-Вознесенського монастиря ігумені Олені про заборону священику Максиму Николаєву підбурювати черниць в тому монастирі проти неї*, 1752, 10 арк.

ЦДІАК України, ф. 127, оп. 1076, спр. 54 *Справа про розгляд претензій, пред'явлених черницею Оленою де Жанті до вознесенських ігуменей*, 1742, 96 арк.

ЦДІАК України, ф. 167, оп. 1, спр. 1 *Жалувані грамоти російських царів і українських гетьманів Флорівському монастирю на земельні володіння*, 1709, 10 арк.

Шумило С., *Нове джерело до біографії Івана Мазени та історії зв'язків української козацької старшини з центром православного чернецтва на Афоні*, „Сіверянський літопис”, 2016, № 6 (132), с. 73–84.

Borkowska M., *Leksykon zakonnic polskich epoki przedrozbiorowej*, t. 1–3, Warszawa 2004–2008.

Borkowska M., *Życie codzienne polskich klasztorów żeńskich w XVII–XVIII wieku*, Warszawa 1996.

Charipova L.V., *Virgins and widows: Imperial legislation and practices of admission to the novitiate and profession in Ukrainian women's monasteries (1722–1786)*, “Slavonic and East European Review”, 2012, № 90(2), p. 262–287.

Charipova L.V., *Earthly mother, holy witch: social perceptions of Maria-Magdalena Mazepa (1687–1707)*, [in:] *Witchcraft Casebook: Magic in Russia, Ukraine, Poland, and the Great Duchy of Lithuania, 15th–21st Centuries*, ed. A. Kivelson, (Russian history = Histoire russe, № 40/3–4), Leiden 2013, p. 451–468.

Charipova L.V., *Spare Ribs? Early Modern Female Monasticism in the East Slavic Lands*, „History Compass”, 2014, № 12(1), p. 51–61.

Długosz J., *Roczniki czyli Kroniki Sławnego królestwa Polskiego*, t. 2, Warszawa 2009.

Dobrowolski T., *Polskie malarstwo portretowe: ze studiów nad sztuką epoki sarmatyzmu*, Kraków 1948.

Senyk S., *Women's Monasteries in Ukraine and Belorussia to the Period of Suppression*, Rome 1983.

Stolot F., № 262 *Nieznana kobieta (określana jako Magdalena z Wojnarowskich Mazepina)*, 3 ćw. XVIII w., [w:] *Gdzie Wschód spotyka Zachód. Portret osobistości dawnej Rzeczypospolitej 1576–1763. Katalog wystawy pod kierunkiem J. Malinowskiego. Muzeum Narodowe w Warszawie*, Warszawa 1993. s. 380.

Warzecha A., *XVII-wieczna pracownia hafciarska w klasztorze Wniebowstąpienia w Kijowie na przykładzie tkanin w zbiorach polskich*, [w:] *Rola monasterów w kształtowaniu kultury ukraińskiej w wiekach XI–XX*, red. A. Gronek, A. Nowak (Biblioteka Fundacji św. Włodzimierza, t. XX), Kraków 2014, s. 225–227.

Ольга Крайня

Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник (Київ, Україна)

ОБРАЗ ПРАВОСЛАВНОЇ ЧЕРНИЦІ В ДОКУМЕНТАХ З ТЕРЕНІВ ГЕТЬМАНЩИНИ

Анотація: Загальний огляд історіографії, дотичної темі православних жіночих монастирів на теренах України, з акцентом на соціо-культурний аспект, показує збільшення уваги до образу черниці доби Гетьманщини в останнє десятиліття. Застосування нових методологічних підходів дозволяє подолати перепони, з яких найскладніша – фрагментарність і розпорошеність джерел. Чернеча громада розглядається як частина соціуму, і відповідно є носієм характерних для нього рис. Ускладнення політичних, релігійних проблем на Гетьманщині межі XVII–XVIII ст. загострило внутрішні і зовнішні колізії навіть у монастирському середовищі. Все більше уваги дослідників привертає постать матері гетьмана Івана Мазепи – ігумені Вознесенського монастиря, який був зведений у безпосередній близькості до Києво-Печерської лаври, та інших його родичок – православних черниць. З метою систематизувати існуючі уявлення про черниць з роду Мазеп-Мокієвських, зупинити розповсюдження хибних або недоведених тез щодо Марії Магдалини Мазепиної, в статті проводиться аналіз репрезентативної історіографії та документів, переважно, київських архівних збірок. Звертається увага на особливості умов виховання і освіти представниць київського чернецтва, причини переривання писемної традиції у жіночих монастирях Гетьманщини.

Ключові слова: жіночі монастирі, Київ, черниці, Марія Магдалина, Мазепа, Мокієвські, родина, писання, пам'ятки.

Olha Krainia

Scientific research department of National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Preserve (Kyiv, Ukraine)

**THE IMAGE OF THE ORTHODOX NUN
IN THE DOCUMENTATION FROM THE HETMANATE
TERRITORY**

Summary: This article reviews the growing interest in the image of nuns during the Hetmanate, and provides the general overview of historiography on the Orthodox convents in Ukraine with emphasis on the socio-cultural aspect. The application of new methodological approaches allows one to overcome certain obstacles, of which the most difficult is the fragmentation and dispersion of sources. Being considered as part of a society the convent community has its specific characteristics. Even behind the convent walls the complications of the political and religious problems in the Hetmanate in the late – 17th–early 18th century exacerbated internal and external collisions. Researchers have started concentrating their attention on the Hetman Ivan Mazepa's mother (and his other relatives who were the Orthodox nuns). She was a Hegumen of the Ascension convent which was built in the immediate vicinity of the Kyiv-Pechersk Lavra. The article analyses the representative historiography and documents in the Kyiv's archival collections; it systematises existing views on the nuns of the Mazepa-Mokijevsky clan in order to stop dissemination of false or unproven statements about Maria Magdalena Mazepa. The article features the circumstances of upbringing and educating of the Kyiv nuns monasticism with reasons for interrupting the written tradition in the Hetmanate convents.

Keywords: convents, Kyiv, Ukraine, nuns, Maria Magdalyna, Mazepa, Mokijevsky, family, scripture, monuments.